

У. В. Кришталь,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови*

МОВНА СИТУАЦІЯ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ШИРЯЇВСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПЕРІОД 2012 – 2013 ТА 2014 – 2015 РОКІВ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ОПИТУВАННЯ

На основі соціолінгвістичного експерименту у статті простежено функціонування української мови серед учнів шкіл Ширяївського району Одеської області. З'ясовано ставлення респондентів до вибору мови спілкування. Схарактеризовано вибір школярами мови для перегляду телепередач, читання книжок, спілкування у побуті та соціальній сфері. Визначено мотиви вибору респондентами мови спілкування. Порівняно результати опитування на тлі подій останніх років у державі.

Ключові слова: мовна ситуація, соціолінгвістичне опитування, анкетування, рідна мова, функціональна мова, респондент.

Постановка наукової проблеми та її значення. Питання багатомовності завжди користувалось попитом. Вольтер вважав багатомовність одним з найбільших нещасть буття, а хтось трактував його як божий дар, що дав апостолам змогу проповідувати різними мовами. Та все ж, «багатомовність створює бар'єри між народами, що іноді

міцніші за державні кордони, – мова виступає як фактор розмежування, відчуження» [7, с. 107].

В Україні проблема білінгвізму є актуальною та наразі постає особливо гостро: переважна більшість населення за національністю є українцями, але не всі українці надають перевагу своїй «законній» українській мові. У статті проаналізовано мовну ситуацію в одному з найскладніших для соціолінгвістичних досліджень регіоні – Одещині.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Соціолінгвістичні дослідження, особливо таке явище, як двомовність, цікавлять багатьох українських мовознавців, проте є поки що не так багато досліджень про мовну ситуацію в конкретних містах та регіонах нашої держави. Особливу увагу науковці приділяють регіональним дослідженням, як-от: А. Велика здійснила соціолінгвістичне опитування студентів ОДУВС [4]; О. Данилевська дослідила мовне середовище загальноосвітніх навчальних закладів в Україні [5]; Г. Залізник та Л. Масенко схарактеризували мовну ситуацію м. Києва [6], що засвідчує диглосний характер білінгвізму на теренах України. У статті ми також послуговуємося соціолінгвістичними напрацюваннями О. Бондаря [2], Т. Бурди [3], О. Ткаченка [8] та ін.

Формулювання мети й завдань дослідження. Метою дослідження було проведення всебічного аналізу мовної ситуації у загальноосвітніх навчальних закладах районного центру – Ширяївського району Одеської області та визначення тенденцій поширення української мови, як основного засобу комунікації в усіх сферах життя відповідних населених пунктів. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) систематизувати й узагальнити теоретичні дослідження мовленнєвої поведінки учнів шкіл Ширяївського району Одеської області; 2) схарактеризувати особливості мовленнєвої компетенції учнів загальноосвітніх шкіл; 3) проаналізувати мовну ситуацію району; 4) оцінити умови для забезпечення повноцінного функціонування української мови в одній із сфер спілкування (загальноосвітніх навчальних закладах названих сіл). **Предметом** дослідження є формування мовної компетенції учнів шкіл Ширяївського району Одеської області. **Об'єктом** є соціолінгвістична ситуація в мовній свідомості учнів загальноосвітніх шкіл.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проведення цього комплексного дослідження складається з масового опитування методом анкетування мешканців за місцем проживання. Вибіркова сукупність масового опитування населення репрезентує молодь шкільного віку. Обсяг вибірки становить 548 осіб. У зв'язку з тим, що опитування проводилось протягом чотирьох років – двох до Революції Гідності й війни з Росією та двох під час цих подій, респондентів було поділено на дві групи – тих, кого опитали до, й тих, кого опитали під час зазначеного періоду.

Нижче подано відповіді респондентів, які брали участь в анкетуванні у 2012 – 2013 роках. Серед респондентів свою національність визначили, як українську 99,1 % опитаних. 94,3 % мають батьків українців, у 3,8 % один із батьків є українцем, 0,9 % зазначили іншу національність свою та батьків, 0,9 % зазначили свою національність,

як українську, незважаючи на те, що обоє батьків мають іншу національність. Всього до групи поліетнічних респондентів виділено 5,7 % від загальної кількості опитаних.

Розподіл відповідей на питання *«Яку мову Ви вважаєте рідною?»* дав результати, які дещо відрізняються від розподілу груп населення за етнічною ідентифікацією: українську мову зазначили рідною 95,2 %, російську – 3,8 %. 0,9 % респондентів, які мають батьків іншої національності та свою національну приналежність, визначили як іншу, рідною вважають українську 0,5 % респондентів, які мають одного з батьків російської національності визнають рідною російську мову, 3,3 % опитаних, які рідною визначили російську мову – українці з батьками українцями.

Мовою спілкування у повсякденному житті визначили українську 61 % респондентів. Українську та російську однаковою мірою – 37,5 % (2,8 % – респонденти із поліетнічних сімей. 1 % тих, хто спілкується у повсякденному житті російською мовою, – українці з батьками українцями.

Високий показник української мови дають питання, що стосуються шкільного життя. Так, *найкраще українською мовою володіють* 81 %, *вміють писати українською краще* – 85,5 %, *звертаються до вчителів українською* – 94,8 %. Нижчий показник української мови показує питання *«Якою мовою Вам відповідають учителі?»* – 76,7 %, що пояснюється тим, що багато працівників освіти приїхали до району з різних куточків колишнього Радянського Союзу російськомовними. Такі вчителі переважно навчають російській, іноземним мовам чи математичним наукам. Ще нижчий показник української мови серед питань, що стосуються шкільного життя, спостерігається у питанні про *мову спілкування з однокласниками* – 69,2 %.

Наступний блок питань стосується спілкування з незнайомими людьми. Тут відсоток української не підіймається вище 60,3 %, що є відносно низьким показником, зважаючи на те, що *рідною вважають саме українську мову* 95,2 %. Найнижчий показник української – 57,9 % у питанні про те, *якою мовою відповідають у кафе та магазинах*, можна пояснити тим, що у закладах збуту товарів та розважальних центрах часто працюють приїжджі люди. І не лише російськомовні. У районному центрі, наприклад, у таких місцях працює дуже багато людей ромської та вірменської національностей, які взагалі спілкуються здебільшого мовами своїх народів, а з українськомовними людьми – російською. Це відголоски минулої епохи Радянського Союзу, коли ніхто не переймався питанням вивчення мови іншої країни. Головне було – знати російську.

Питання *спілкування з незнайомими літніми людьми* теж можна віднести до цього блоку. Показник української тут сягає 76,1 %, що є високим і показує, що це дійсно українськомовні села, де літні люди завжди розмовляли українською мовою та досі зберігають цю традицію. Молодь же не дуже переймається питанням збереження власної культури та мови. Особливо видно це у питаннях, що стосуються того, *якою мовою спілкуються за відсутності / у присутності російськомовних людей*. Так, *за відсутності російськомовних* українську обирає 86,2 % респондентів, а *у присутності* – 32,6 %. У цей час показник використання російської мови з 11,9 % до 33,7 %. Можна

дійти висновку, що у цих відповідях спостерігається не що інше, як комплекс меншовартості перед носіями російської мови.

Російську мову окремим варіантом тут обирають у 95 % питань. Найвищий показник російської – 33,7 % у питанні *про мову спілкування у присутності російськомовних людей*.

Найвищий показник української мови – 95,2 % спостерігається у відповіді на питання *про рідну мову*. Найнижчий – 23,5 % у питання *про мову перегляду телепередач*.

На основні питання про рідну мову респонденти відповіли – українська 95,2 %; про державну мову – українська – 95 %; про мову освіти – українська – 89,1 %.

Отже, загалом можна дійти висновку, що соціолінгвістична ситуація у районі до 2014 року була досить стабільною, оскільки показники прихильності до української мови високі, особливо у питанні про рідну мову та питаннях, що стосуються мовної політики та шкільного життя. У блоці питань, що стосуються спілкування з незнайомими та російськомовними людьми, показник прихильності до української мови різко падає, що можна трактувати, як комплекс меншовартості.

Нижче подано відповіді респондентів, які брали участь в анкетуванні у 2014 – 2015 роках. Українську мову *рідною вважають* 97,6 % респондентів, 3,6 %, що зазначили рідною українську мову, мають або іншу національність, або батьків іншої національності, 0,6 % респондентів із поліетнічних сімей вважають рідною іншу мову. 1,5 % респондентів, що вказали рідною російську – українці з моноетнічних українських сімей. Щодо питання мови, якою *спілкуються у родині*, то респонденти подали такі результати: 61,7 % у сім'ї спілкуються українською мовою, 35,9 % спілкуються і українською, і російською, 1,5 % – російською, іншою – 0,9 %.

Ця група респондентів подає найвищий показник прихильності до української мови у питанні про *рідну мову* – 97,6 %, найнижчий – у питанні про *мову перегляду телепередач* – 33 %. Російська мова окремим варіантом зустрічається у 100 % питань. Найвищий показник прихильності до неї сягає у питанні про *мову спілкування у присутності російськомовних людей* – 21,6 %. Інша мова окремим варіантом фігурує у 31,6 % питань.

Мовою перегляду телепередач 23,5 % обирають українську мову. Це найнижчий показник прихильності до української мови з усіх питань анкети. Що стосується питання вибору мови *при читанні художньої літератури*, то тут відсоток значно вищий – 72,4 %, але все одно не достатньо високий, зважаючи на те, що рідною вважають українську мову 96,5 %.

Результати опитування у цих двох групах відрізняються. Рідною мовою українську обрали 2012 – 2013 року 95,2 % респондентів, а 2014 – 2015 – 97,6 %. Вбачаємо невелике, але зрушення в бік української мови, особливо, якщо брати до уваги той факт, що 2015 року анкетування проводилось у с. Петровірівці, де мешкає велика кількість ромів.

Загалом у респондентів, які брали участь в опитуванні у 2014 – 2015 роках, прихильність до української мови порівняно із 2012 – 2013 роками зросла у 78,9 % питань.

Питаннями, у яких найбільшого росту досяг показник прихильності до української мови стали питання *про мову спілкування з незнайомими людьми*. Тут відсоток української мови збільшився на 7,4 % та сягнув 67,7 % (був 60,3 %).

У питанні щодо *мови перегляду телепередач* показник прихильності до української мови зріс з 23,5 % на 9,5 % і становить 33 %, що, звичайно мало, але є неабияким успіхом у сфері українськомовного телебачення. Показник української мови зріс аж на 23,6 % у питанні *про мову спілкування у присутності російськомовних людей* і становить 56,2 % порівняно з 2012 – 2013 роками, де він не перевищував 32,6 %. Це є теж великим зрушенням, адже означає, що українська мова поступово позбавляється комплексу меншовартості й готова відстоювати свої привілеї, особливо у такий непростий для нашої країни час.

Показник прихильності до російської мови незначною мірою, але зріс у 36,8 % питань: на 0,5 % – у питанні *про мову повсякденного спілкування*, на 0,9 % – у питанні *про мову, якою краще вміють писати*, на 0,5 % – у питанні *про мову, якою відповідають учителі*, на 0,9 % – у питанні *про мову спілкування з незнайомими людьми*, на 0,4 % – у питанні *про мову спілкування з незнайомими літніми людьми* та на 0,4 % – у питанні *про державну мову*. Також російська мова, як окремий варіант, з'явилась у питанні *про мову художньої літератури*, де сягнула 1,9 %.

Порівнюючи результати опитування, спостерігаємо помітні зрушення у бік української мови, що дає змогу дійти висновку, що останні події, які розгортаються на теренах України потроху, на жаль, не так швидко, як хотілося б, змінюють самосвідомість українців на краще. Малими темпами, але комплекс меншовартості перед російськомовним населенням нівелюється.

Література

1. *Антонюк О. В.* Особливості мовної ситуації у навчальному соціумі смт. Ширяєве / *О. В. Антонюк, У. В. Кришталь* // *Одеська лінгвістична школа : інтеграція підходів : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю.* – Одеса : ПолиПринт, 2015. – С. 101–107.

2. *Бондар О. І.* Мова як визначальний етноутворюючий чинник у зв'язку з соціолінгвістичною ситуацією на Півдні України / *О. І. Бондар* // *Мова : структура, суспільство, культура : зб. наук. статей.* – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2012. – С. 142–149.

3. *Бурда Т.* Мотивація мовної поведінки білінгвів (Психолінгвістичне дослідження) / *Т. Бурда* // *Урок української.* – 1999. – № 9 – 10. – С. 11.

4. *Велика А.* Соціолінгвістичне опитування курсантів та працівників міліції м. Одеси про мовну ситуацію в Україні / *А. Велика* // *Мова і суспільство.* – 2011. – № 2. – С. 72–77.

5. Данилевська О. М. Мовна ситуація в загальноосвітніх навчальних закладах України (за результатами соціолінгвістичного дослідження) / О. М. Данилевська // Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць. / гол. ред. Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : ПолиПринт, 2017. – Том 2. – Вип. 24. – С. 28–43.

6. Залізник Г. М. Мовна ситуація Києва : день сьогоднішній та прийдешній / Г. М. Залізник, Л. Т. Масенко. – К. : КМ Академія, 2001. – 95 с.

7. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Вид. фірма Відродження, 1994. – 218 с.

8. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу / О. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 271 с.

9. Форманова С. В. Мовна ситуація у шкільному середовищі Ширяївського району Одеської області у період 2012 – 2013 та 2014 – 2015 років / С. В. Форманова, У. В. Кришталь // Гончарівські читання : зб. наук. статей. – Одеса : вид. Букаєв В. В., 2017. – С. 85–88.

References

1. Antonyuk, O. V. (2015), *Features of the linguistic situation in the educational society of the village Shyriaieve* [*Osoblyvosti movnoji sytuaciji u navchal'nomu sociumi smt. Shyryajeve*], *Odesa Linguistic School: Integration of Approaches: Collective. Monogr.*, Odessa, pp. 101–107.

2. Bondar, O. I. (2012), *Language as a Defining Ethnoprimiting Factor in Connection with the Sociolinguistic Situation in the South of Ukraine* [*Mova jak vyznachal'nyj etnoutvoryujuchyj chynnyk u зв'язку з sociolingvistychnoju sytuacijeju na Pivdni Ukrajinu*], *Language: Structure, Society, Culture: Sb. sciences articles*, Odessa, pp. 142–149.

3. Burda, T. (1999), *Motivation of linguistic behavior of bilinguals (Psycholinguistic study)* [*Motyvacija movnoji povedinky bilingviv (Psycholingvistychno doslidzhennya)*], *Ukrainian lesson*, No. 9–10, 11 p.

4. Velika, A. (2011), *Sociolinguistic survey of cadets and police officers in Odesa about the linguistic situation in Ukraine* [*Sociolingvistychno opytuvannya kursantiv ta pracivnykiv milicii' m. Odesy pro movnu sytuaciju v Ukrajinu*], *Language and society*, No. 2, pp. 72–77.

5. Danilevskaya, O. M. (2017), *Language situation in general educational institutions of Ukraine (on the results of sociolinguistic research)* [*Movna sytuacija v zagal'noosvitnih navchal'nyh zakladah Ukrajinu (za rezul'tatamy sociolingvistychnogo doslidzhennya)*], *Notes on Ukrainian linguistics: Sb. sciences works*, Odessa, Volume 2, No. 24, pp. 28–43.

6. Zalizniak, G. M. (2001), *Language situation in Kyjiv : the present day and the future* [*Movna sytuacija Kyjeva : den' s'ogodnishnij ta pryjdeshnij*], Kiyiv, 95 p.

7. Ivanishin, V. (1994), *Language and nation* [*Mova i nacija*], Drohobych, 218 pp.

8. Tkachenko, O. (2004), *Ukrainian language and linguistic life of the world* [*Ukrajin's'ka mova i movne zhyttya svitu*], Kiyiv, 271 p.

9. Formanova, S. V. (2017), *The language situation in the school environment of the Shyriaieve district of the Odesa region in the period 2012 – 2013 and 2014 – 2015* [*Movna*

sytuacija u shkil'nomu seredovyshhi Shyryai'vs'kogo rajonu Odes'koi' oblasti u period 2012 – 2013 ta 2014 – 2015 rokiv], *Goncharov Readings: Sb. sciences articles*, Odesa, P. 85–88.

У. В. Кришталь,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

**ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В ШКОЛЬНОЙ СРЕДЕ ШИРЯЕВСКОГО
РАЙОНА ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРИОД 2012 – 2013
И 2014 – 2015 ГОДОВ: СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ОПРОС**

На основе социолингвистического эксперимента в статье отслежено функционирование украинского языка среди учеников школ Ширяевского района Одесской области. Выяснено отношение респондентов к выбору языка общения. Охарактеризирован выбор школьниками языка для просмотра телепередач, чтения книг, общения в быту и социальной сфере. Определены мотивы выбора респондентами языка общения. Сравнены результаты опроса на почве событий последних годов в государстве.

Ключевые слова: языковая ситуация, социолингвистический опрос, анкетирование, родной язык, функциональный язык, респондент.

U. V. Kryshstal,

*Odesa Mechnikov National University,
Ukrainian language department*

**LANGUAGE SITUATION IN THE SCHOOL ENVIRONMENT
OF SHYRIAIEVE RAION OF ODESA OBLAST IN THE PERIOD
2012 – 2013 AND 2014 – 2015: SOCIOLINGUISTIC SURVEY**

The issue of multilingualism has always been in demand. In Ukraine, the problem of bilingualism is relevant and is currently particularly acute: the vast majority of the population are Ukrainians by nationality, but not all Ukrainians prefer their "lawful" Ukrainian language. The article deals with the linguistic situation in one of the most difficult region for sociolinguistic research - Odesa Oblast. The functioning of the Ukrainian language among the students of the schools of the Shyriaieve district of Odesa region was traced in the article on the basis of the sociolinguistic experiment. The respondents' attitude towards the choice of the language of communication was revealed. The students' choice of the language for watching television programs, reading books, communication in everyday life and social sphere was characterized. The motives of respondents' choice of the languages of communication were determined. The results of the survey were compared on the background of recent events in the state. Observing the results of the survey of different years, we see noticeable changes towards the Ukrainian language, which allows us to conclude that the recent events unfolding gradually in Ukraine, unfortunately, don't change the self-consciousness of Ukrainians for the better as fast as desirable. Slowly but the system of inferiority towards the Russian-speaking population is leveled off.

Key words: linguistic situation, sociolinguistic survey, questionnaires, native language, functional language, respondent.